

ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Сергій ЮРІЙ

ОБРІЇ ФІНАНСИЗМУ

Досліджуються теоретичні аспекти, особливості і межі державного втручання у господарське життя в контексті становлення, так званої, геофінансової економіки. Обґрунтовуються специфіка та обрії фінансизму за умов світової фінансової кризи початку XXI сторіччя.

Закінчується друге десятиліття входження господарства держави Україна в ринкові структури. Результати використання ринкових важелів суперечливі. Економічна політика країни дискутується навколо напрямків, які всі уряди називають "політикою реформ". Йде нібито змагання між політичними силами за право називатися "реформаторськими". Однак усі спроби розробити концепцію реформ зведені переважно до встановлення відсотків сплати податків, ухвалення тих чи інших кодексів, внесення часткових змін у чинні закони, що, звичайно, важливо, але не може визначати генеральну лінію розвитку держави. Ринок як один з атрибутів ефективної моделі соціально-економічного устрою суспільства не став тим каркасом, який його утримує та сприяє поступовому руху до вдосконалення, до побудови найефективніших взаємовідносин у процесі розширеного відтворення ВВП.

Водночас головним складником будь-якої економічної системи сучасного суспільства виступає держава. Світовий досвід показує, що без активної регулюючої місії державних інститутів неможливий динамічний розвиток господарських структур, які базуються на досягненнях науково-технічного прогресу, інноваційних проєктах соціально орієнтованої ринкової економіки.

Проте залишається відкритою відповідь на запитання: якою мірою держава повинна втручатись у господарське життя та діяльність ринкових структур? Мінімальне втручання – захист від насильства, злочинства, шахрайства та забезпечення виконання угод робить державу справедливою, безпечною та надійною. В іншому разі держава стає провокатором насильства, порушення прав людини, обмеження свободи, апаратом примусу, а вона мала би виступати в ролі організатора, координатора і головного інвестора економічного розвитку.

На превеликий жаль, в Україні не визначена економічна доктрина руху суспільства. Окремі намагання урядів протягом майже 20-річчя призвели до створення

кланово-олігархічної системи економічних відносин, при яких особисті та корпоративні інтереси завжди виступають вище від державних. Отже, перспективу нової економіки України слід пов'язувати з такими двома пріоритетними чинниками: а) з усвідомленням необхідності термінової концентрації політичних, економічних і соціальних складових на національній основі; б) з розробкою доктрини розвитку країни, серцевиною якої є діяльність держави у сфері фінансів. Якщо перший чинник пов'язаний більшою мірою з політичними параметрами, то другий з огляду на стан реального сектору економіки, а також на рівень державного регулювання економікою при концептуальній сумісності з міжнародними принципами і стандартами та набуття Україною статусу країни з ринковою економікою пов'язаний з певною специфікою, суть якої полягає у пріоритеті фінансової рівноваги як основи макроекономічного збалансування всієї господарської системи.

Фінансові важелі в ринковій економіці зачіпають всі, без винятку, складові процесу виробництва. Вони стають невід'ємним атрибутом не тільки існування суспільства, а і його розвитку. Невипадково ряд науковців [8] визначають рубіж входження суспільства в третє тисячоліття як епоху фінансизму, фінансової або геофінансової економіки. Однак як би не називалась модель ведення господарства, наука давно довела, а світова практика підтвердила, що суспільству не можна нав'язувати фінансову систему, яка не відповідає його внутрішнім умовам і потребам. Тому назріла нагальна необхідність вивчення концептуальних основ та розробки механізму реалізації життєдіяльності параметрів входження національної економіки України в сучасну світову економіку.

Звісно, Україна формує свою фінансову систему, структурує свої фінансові інструменти на основі неоднорідної сукупності різних методологічних підходів до дослідження господарських процесів. Проте у світовій фінансовій науці визначені та обґрунтовані певні принципи, що є підвалинами для побудови нової моделі розвитку господарства. Однією з таких вважають теорію суспільних фінансів, фундаментом якої став американський економіст Річард Масгрейв. Йому належить опонування поглядів іншого американського економіста, лауреата Нобелівської премії Джеймса Б'юкенена. Праці Д. Б'юкенена спрямовані на застосування методів економічного аналізу до організації держави. Праця "Межі свободи. Між анархією і Левіафаном" [4] розкриває найфундаментальнішу проблему демократичного суспільства: якими є межі колективної дії, яким має бути співвідношення між свободою дій індивіда й її обмеженням з боку суспільства. Визначення раціональної пропорції між цими сторонами суспільного буття дасть змогу суспільству ефективно функціонувати та розвиватись. На протиположні поглядам Д. Б'юкенена про державу як максимізатора бюджетних доходів, Р. Масгрейв, досліджуючи суспільні блага, вводить у науковий обіг дефініцію бажаних благ (merit good). Їхню сутність становлять блага, що є об'єктом уподобань окремих індивідів та інших економічних суб'єктів, у тому числі держави; остання через власні інтереси чинить вплив на уподобання індивідів. Слушно зауважує С. Слухай [3], що тріада функцій держави (розміщення, розподіл і стабілізація), яку сформулював Р. Масгрейв ще в 1959 р., вважається класичною для дослідників суспільних фінансів [10]. Саме крізь цю призму вчений, а також інші економісти¹ досліджують діяльність суспільного сектору загалом, поширюючи такий підхід на діяльність багаторівневої держави, аналізуючи реалізацію вищеназваних функцій між рівнями сектору суспільного управління. Вітчизняні вчені мають певний науковий доробок у питаннях фінансового забезпечення фун-

¹ Наприклад, відомий американський дослідник міжрядових фінансів В. Оутс (Oates W. E. Fiscal Federalism: An Overview // Public Finance with Several Levels of Government / Ed by Remy Prud'homme, Proceedings of the 46th Congress of the International Institute of Public Finance, – Brussels, 1990. – P. 1–18).

кціонування держави [1]. Проте й на сьогодні тягар командно-адміністративної системи тисне на прийняття відповідних ринкових рішень.

Суто теоретична дискусія про те, чи повинна держава втручатися в економіку, фінансову сферу і яка допустима міра такого втручання, як правило, має схоластичний характер, що сприяє здійсненню реальної оцінки результатів та наслідків такого втручання. Необхідне детальне дослідження практичних результатів епохальних змін у розвитку світової цивілізації в напрямку зміцнення державної ролі. Потрібно виокремити чинники, які зумовлюють об'єктивну необхідність такого регулювання і наслідки такої дії на практиці.

У сучасну епоху світового господарювання реальна роль держави у різних країнах суттєво відрізняється залежно від рівня соціально-економічного розвитку країни, а також панівних у ній ідеологічних та політичних уподобань.

Проте аналіз світогосподарських процесів і практична дійсність вказують на основні віхи, що мають бути виставлені при економічних реаліях.

По-перше, втручання держави у ринкову економіку не применшує незамінної ролі ринку як потужного стимулятора економічного зростання та високої ефективності суб'єктів господарювання, що діють на ньому. Таке втручання не має заважати жорсткій конкуренції між учасниками ринкових відносин і первинних розподільчих механізмів, які забезпечують раціональну алокацію факторів виробництва та перехід капіталу в найбільш перспективні галузі і сфери діяльності. Роль держави в економіці обмежується, як правило, необхідним мінімумом і, як наслідок, може навіть зменшуватись відповідно до перетворень заподіяних нею примусових засобів регулювання у загальноприйнятій нормі моралі, ділової етики чи у сталі звички свідомої поведінки суб'єктів господарювання.

Закономірно, що не може бути постійного та вічного для всіх випадків життя співвідношення між спонтанним економічним розвитком і державним втручанням. Це співвідношення нестійке, хоча загальна тенденція до посилення нормативного й іншого регулювання простежується чітко. Баланс між об'єктивними процесами та суб'єктивною діяльністю держави і суспільства встановлюється методом спроб та помилок, припливами й відпливами у конкретних країнах лібералізму чи державного протекціонізму. Тому головною проблемою є знаходження оптимального співвідношення між природними економічними процесами та свідомим державним регулюванням.

Отже, оптимальне співвідношення двох витоків у сучасній економіці – вільного конкурентного ринку, який є первинним і служить об'єктивним середовищем господарювання, та свідомого регулювання з боку держави, яка корегує економічні процеси, що розвиваються самостійно, – обмежує негативні наслідки стихійних процесів і сприяє досягненню певної соціальної справедливості, стає стрижнем філософії господарювання сьогодення.

По-друге, задоволення потреб людини для її різнобічного розвитку – природне кінцеве призначення суспільного виробництва. Порушення такого процесу, підпорядкування виробництва іншим цілям є протиприродним і означає відхід від загальних принципів економічного розвитку, свідчить про деформації самої системи, тобто відхилення від домінантної складової еволюції економічного прогресу суспільства як умови розвитку людини. Одним з основних наріжних каменів такої еволюції виступає власність. Проблема полягає не лише в самому феномені власності, а й у кожній її конкретній формі та субординаційних проявах системи інтересів, породжених нею. Найбільш істотним атрибутом складної системи власності є привласнення результатів функціонування, що безпосередньо пов'язано з правами власності, передусім з "тріадою" прав власності. Аналіз сутності суб'єктно-об'єктних відносин виокремлює функціональні особливості власника, який виступає у вигляді: власника – власника, власника – користувача, власника – розпоряд-

ника, особливо в тих випадках, коли ці елементи відносин власності представлені різними функціонерами.

Процес приватизації, що розпочався після проголошення незалежності України, як правило, зводився до присвоєння матеріальних благ державної форми власності. Такий підхід мав і має поверхневий характер та відображає лише кількісну оцінку результатів передачі державної власності у приватні руки. Власне, такий процес веде до формування "абсентеїстської власності", на що звертав увагу вчений-економіст і соціолог Т. Веблен. Він, зокрема, зазначав: "...мотив, який є основою власності, – це суперництво; цей же мотив залишається дієвим у подальшому розвитку цього інституту і в еволюції усіх тих рис соціальної структури, до яких власність має відношення" [5]. Отже, згаданий дослідник вважав, що основою виникнення приватної власності є насилля й обман, а сам факт власності дає змогу класу підприємців привласнювати кращу частину продукції суспільного виробництва. Т. Веблен обґрунтував ідею про відокремлення власності від контролю у сучасній корпорації. Уперше в межах інституціоналізму цей вчений поставив проблему відокремлення капіталу власності від капіталу функцій.

Вибравши найкращий підхід до структурних змін в економіці, що характеризується перетворенням тільки юридичної сторони власності, незалежна держава Україна зіткнулася із суттєвими проблемами економічного спрямування. Всі вони пов'язані з відсутністю змін у змістовій частині власності, що характеризується економічними відносинами, тобто капіталом функцій.

По-третє, аналіз розвитку прогресу виробництва свідчить, що в кожному відрізьку часу, до певних умов, у відповідному середовищі функціонують ієрархічні системи категорій та понять. Такі системи розвиваються від початкових, найпростіших форм до складніших, насичених новими поняттями і змістовими відтінками. Для кінця ХХ та початку ХХІ століття характерним було становлення нової економіки, яка, як зазначалось, набуває рис фінансової цивілізації. Як об'єктивна категорія фінанси дедалі більше залежать від суб'єктивних дій державних органів, охоплюючи всі стадії відтворення сукупного продукту суспільства. Фінанси є динамічним чинником, що відображає рух грошей, процеси мобілізації, розміщення та інвестування відповідних ресурсів, формування доходів і здійснення витрат. Відображаючи абстрактний рух вартості при розподілі та перерозподілі валового внутрішнього продукту для розширеного відтворення виробництва, фінанси – єдиний цілісний організм, в якому всі елементи взаємопов'язані і, як правило, доповнюють один одного, тому зміна хоча б одного елемента або його складової переважно призводить до відчутних перетворень усієї системи, що суттєво впливає на вектори економічного розвитку країни.

Соціально-економічна трансформація життєво-господарського устрою України відводить фінансам те місце, яке було визначене всім попереднім розвитком господарської діяльності людства взагалі, хоча, звичайно, зміни системи цінностей і самі економічні перетворення протягом певного часу даються взнаки.

Об'єкт фінансових відносин – обмежена величина, а суб'єкти розподілу, як правило, численні. Цим відносинам властивий суперечливий характер, оскільки кожен суб'єкт прагне отримати від розподілу якомога більше зиску, але зробити це можна лише за рахунок інших суб'єктів, які мають такі самі інтереси. Логіка господарювання вимагає необхідності збалансування інтересів усіх суб'єктів фінансових відносин, якого можна досягнути через встановлення оптимальних пропорцій розподілу валового внутрішнього продукту. Науково встановлених критеріїв оптимальних пропорцій розподілу валового внутрішнього продукту теоретично не визначено, а практика методом спроб і помилок таких пропорцій не встановила. Згідно з методиками, прийнятими ООН, для здійснення оцінки рівня розвитку господарства використовують два основних макро-

економічних показники: рівень ВВП на одну людину та темпи зростання ВВП. Світовий банк диференціює країни за цим показником на чотири групи:

- I група: країни з низьким рівнем доходів (менше, ніж 735 дол. США на одну людину);
- II група: країни з рівнем доходів, нижчим від середнього (736 – 2935 дол. США);
- III група: країни з рівнем доходів, вищим від середнього (2936 – 9075 дол. США);
- IV група: країни з високим рівнем доходів (більше, ніж 9076 дол. США).

Розмір ВВП на одну людину серед держав світу дуже коливається. У високорозвинених країнах він становить від 25 до 40 тис. дол. США, а в окремих (здебільшого у Скандинавських країнах та Японії) – перевищує цю суму. В Україні ВВП на одну людину на початку XXI ст. перебуває в межах 2000 дол. США, що забезпечує нашій державі нижче від 130-го місця серед 183 країн світу. Отже, саме темпи зростання ВВП характеризують динаміку фінансових відносин.

Значущість фінансів полягає і в тому, що без їхньої матеріальної основи не може обходитись жодна фаза відтворення, більше того, вони охоплюють не тільки первинний розподіл вартості валового внутрішнього продукту, а й перерозподіл через бюджети, позабюджетні фонди, фінансовий ринок, централізовані фонди та відповідні резерви.

Еволюція світових економічних процесів, особливо кінця XX і початку XXI ст., показала, що фінанси та влада утворюють єдину систему інструментальної раціональності, яка втілена в діяльності державного апарату і набуває певної тотальності. Феномен трансформативних економік посилив проблеми економічної ролі держави, шляхів, форм, масштабів формування різних форм власності. Водночас становлення ринкового механізму в країнах з такою економікою зробило фінанси небезпечною соціальною стихією. Соціальний характер фінансів визначається не самим фактом їхнього використання державою, а тим, що в результаті реалізації конституційного та постконституційного вибору прийняття рішень про функціонування окремих сегментів фінансів виведене за межі ринкових механізмів і підпорядковане гуманітарному пріоритету суспільного вибору. Цілком можна погодитись з філософом З. Е. Скрипником, який зазначає, що існує принципова відмінність між двома моделями функціонування фінансів у сучасному суспільстві: перша модель базується на фінансовій політиці правової держави у громадянському суспільстві, а друга – на фінансовій діяльності держави, яка має змогу діяти у власних інтересах як монополіст на політичному ринку [9]. В першому випадку фінанси здатні виявити і реалізувати свою креативну соціальну природу, в другому – фінансова система сприяє деформації різних аспектів соціального життя. В окремих країнах, особливо в Україні, дедалі більше визріває упередження як до стихій лібералізованої економіки, так і до патерналізму держави загального добробуту. Стає очевидною неправомірність ототожнення докорінних потреб соціуму і цілей, які переслідує держава, формуючи свою фінансову політику.

Звичайно, у багатогранній практиці існують й інші “камені”¹, що утворюють фундамент розвинутої економіки держави, на це звертають увагу дослідники [7], але вони доповнюють основи такої економіки.

Фінансові кризи початку XXI ст. свідчать, що практика не дочекалась рекомендацій фінансової науки. Однак чітко визначився вектор трансформації ведення го-

¹ 1. Нормативно-законодавча діяльність органів державної влади.
2. Організація оподаткування суб'єктів господарювання.
3. Витрачання бюджетних коштів.
4. Валютне та зовнішньоекономічне регулювання.
5. Соціальна політика та розвиток соціальної сфери й ін.

сподарства та функціонування держави. Такий вектор у науковій літературі отримав назву "іти за грошима" [2]. Опираючись на теоретичні і практичні аспекти визначених історичним розвитком суспільства відповідних аксіом та законів, кожна країна здійснює постійний пошук на різних етапах свого розвитку найбільш оптимального співвідношення між конкурентним ринком та вільним підприємництвом, з одного боку, і втручанням держави в економіку та її соціальну політику – з іншого. Можна посперечатись або погодитись з відомим фінансистом Аланом Грінспеном, який стверджує, що розібратись у сучасній глобалізованій економіці майже неможливо, але зрозуміти її, з'ясувати природу тих сил, які визначають статус нашої епохи, необхідно і доцільно [6].

Література

1. Андрущенко В. Л. *Фінансова думка Заходу в ХХ столітті (теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів)*. – Львів: Каменяр, 2000. – 303 с.; Василик О. Д., Павлюк К. В. *Державні фінанси України*. – К.: НІОС, 2002. – 608 с.; *Теорія фінансів / За заг. ред. О. Д. Василика*. – К., 2005. – 476 с.; Геєць В. М. *Нестабільність та економічне зростання*. – К., 2000. – 341 с.; *Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В. М. Геєця*. – К.: Фенікс, 2003. – 1008 с.; *Фінансово-кредитні методи державного регулювання економіки / За ред. докт. екон. наук, проф. А. І. Даниленка*. – К., 2003. – 416 с.; Кириленко О. П. *Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика)*. – К.: НІОС, 2000. – 384 с.; *Місцеві фінанси / За ред. докт. екон. наук, проф. О. П. Кириленко*. – К.: Знання, 2006. – 680 с.; Луніна І. О. *Державні фінанси України в перехідний період*. – К., 2000. – 296 с.; Луніна І. О. *Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин*. – К.: Наукова думка, 2006. – 432 с.; Павлюк К. В. *Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України*. – К., 2006. – 582 с.; Пасічник Ю. В. *Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні*. – Донецьк: Юго-Восток, 2005. – 642 с.; Суторміна В. М., Федоров В. М., Андрущенко В. Л. *Держава – податки – бізнес (із світового досвіду фіскального регулювання економіки)*. – К.: Либідь, 1992. – 328 с.
2. Белоплицкий В. Г. *Финансы в современном воспроизводственном процессе // Вестник Московского университета. Серия: Экономика*. – 2008. – № 2. – С. 106.
3. Бьюкенен Джеймс М., Масгрейв Р. А. *Суспільні фінанси і суспільний вибір. Два протилежних бачення держави // Держава як об'єкт економічного аналізу / Наук. ред. С. Слухай*. – К.: КМ Академія, 2004. – 178 с.
4. Бьюкенен Дж. *Границы свободы. Между анархией и Левиафаном // Бьюкенен Дж. Избр. соч.* – М.: Таурус Альфа, 1997. – С. 207–444.
5. Веблен Т. *Теория праздного класса*. – М.: Мысль, 1971. – С. 76.
6. Гринспен А. *Эпоха потрясений. Проблемы и перспективы мировой финансовой системы*. – Сколково – Москва, 2008. – С. 19.
7. *Общество и экономика*. – 2008. – № 6. – С. 28–57.
8. Осипов Ю. М. *Россия в актуальном времени пространстве // Философия хозяйства: Альманах центра общественных наук и экономического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова*. – 1999. – № 5. – С. 19–20; Яременко Ю. В. *Теория и методология исследования многоуровневой экономики. Кн. 1*. – М.: Наука, 1997. – 400 с.; Анашкин А. К. *Механизм стабилизации национальных финансов*. – М.: Экономика, 2002. – 192 с.; Ильин В. В. *Финансова цивілізація*. – К.: Наука, 2007. – 527 с.
9. *Філософія фінансової цивілізації. Людина у світі грошей*. – Львів, 2008. – С. 66.
10. Musgrave R. A. *The Theory of Public Finance*. – New York: McGraw-Hill, 1959.